

EL BOGOMILISME, EL MÓN COM A CREACIÓ DIABÒLICA

Antonio Calvo Romero

*“Ensenyen al seu poble a no obeir als seus senyors,
injurien als rics, odien a les persones distingides,
posen en ridícul als que tenen autoritat, censuren als nobles,
consideren vil als ulls de Déu servir al rei
i prohibixen al serf treballar per al seu amo”¹*

Amb les paraules anteriors descrivia, allà per l'any 972, el sacerdot búlgar Cosmas els seguidors del bogomilisme, una heretgia que va aconseguir mantindre's viva més de mig mil.lenni.

Si sobre els càtars no es poden aclarir encara molts punts de la seua doctrina i la seua història, més encara ocorre amb els anomenats bogomils. Curiosament, l'obscuritat esdevé més intensa a l'hora de determinar l'origen i el final d'ambdues heretgies.

No és gens destrellatat afirmar que en la base de les ensenyances dels càtars pot trobar-se un gran desconegut, tant per l'aparent llunyania d'Occident com pels pocs testimonis que sobre ell s'han conservat: el bogomilisme. No hi ha prova de contactes entre les dues heretgies –en el cas que no es tracte d'una sola– fins el segle XII, si bé és cert que al Llenguadoc “se'ls coneixerà durant molt de temps com els teixidors i també com bougres , deformació del terme búlgars”.²

Igual com ocorre amb nombroses heretgies, el bogomilisme va nàixer a l'Est d'Europa, als voltants del segle X, concretament a Bulgària, i no va tardar a estendre's a Bizanci amb una força inusitada.

1.- Puech, H. C. i Vaillant, A., Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le Pretre. 1945, pàg. 86

2.- Mestre Godes, J., Los cátaros, pàg. 97

Com a supost fundador es parla d'un rector anomenat Bogomil. Alexander Matkovski opina que l'existència de tal personatge és dubtosa, donat que no apareix als escrits d'Anna Comnena i d'Euthymius Zygabene.

Entre les poques fonts que oferixen algun testimoni del bogomilisme cal mencionar les següents:

- Les primeres referències es remunten a l'any 935 i corresponen a unes cartes de Teofilacte (nomenat patriarca de Constantinoble a l'edat de setze anys i legitimat pel Papa Joan XI l'any 933) al tsar Pere de Bulgària. Es conserva la resposta del prelat redactada en grec.
- De l'any 972 data el *Tractat contra les heretgies*, obra escrita en búlgar antic per Cosmas el sacerdot, en la qual es reflecteixen les actituds a prendre front a les doctrines equivocades.
- Joan l'Exarca, un alt dignatari del rei Simeó, mencionava en la seua obra *Sestodnev*, escrita en búlgar antic, uns "maniqueus llicenciosos i eslaus pagans" que veien al diable com un fill major de Déu.
- Una lletra del monge Eutimi d'Acmonia, escrita al voltant al 1.050, es troba entre els testimonis bizantins. M. Psellos, en el seu *Diàleg sobre l'acció dels dimonis* els anomena *fundaites*: portadors d'alforges.
- El 1.140, Eutimi Zygabeno en la seua *Panòplia dogmàtic* i el 1.148, Anna Comneno en la seua *Alexiada*, donen prova de l'existència de la força del bogomilisme a Constantinoble.

Els textos grecs i llatins no mencionen Bogomil, no obstant, sabem de la seua existència pels textos eslaus. Probablement, el seu nom va ser Jeremies i va viure en el regnat del tsar búlgar Pere. Començà a dogmanitzar entre els anys 927 i 950. Per aquelles dates, a Bulgària el cristianisme era recent i es trobava combatut pel judaisme, l'islamisme i per sectes de les quals el bogomilisme arplegà part de les seues doctrines: paulicians, mesalins o euquitians i maniqueus. Es desconeixen detalls de la vida del rector Bogomil, encara que les seues ensenyances tingueren gran difusió, sobretot a Macedònia. El centre estava situat a Filipòpolis (actual ciutat de Bulgària que du el nom de Plovdiv).

En un primer moment, el bogomilisme es va nodrir dels camperols descontents. “La bizantinització creixent de la noblesa i l’alt clergat, i la seua degradació moral va poder molt bé desencadenar la crítica del bogomilisme que carregava l’accent sobre la moralitat de la conducta personal”.³ Varen ser perseguits constantment per l’Església i per l’Estat, donat el seu pes específic tan important entre les classes menys afortunades, fins al punt de comptar amb els bisbes de Sàsima i Balbissa entre els seus adeptes, com assenyala H. Jedin.⁴ L’emperador Aleix I, temorós, va entaular contacte amb un tal Basili, cap dels bogomils de Constantinoble, a fi de parar-li una trampa. Quan Basili va acabar d’exposar la seua doctrina, va caure la cortina darrere de la qual s’amagaven un escrivà i membres del clergat que el condemnaren a ser cremat en l’hipòdrom el 1.110. El Sínode de Trnovo, auspiciat pel tsar Boris (1.207-1218) condemnà les seues ensenyances en la mateixa Bulgària.

Mentre Joaquim de Fiore s’inquieta, a les darreries del segle XII, per l’avanç dels heretges, a Occident, els bogomils s’havien introduït a Sèrbia i Macedònia, i el segle XIII ja comptaven amb multitud d’adeptes a Bòsnia, on es convertiren en religió d’Estat el 1.350. Des d’allí, es propagaran cap a Occident i, a través de Dalmàcia, arribaran a Itàlia i França. Segons Mircea Eliade, desapareixerà en la segona mitat del segle XII i donarà pas a una nova heretgia que denomina “catarisme bogomil”⁵ i que perdurarà a Itàlia fins el segle XV, molt després d’haver sigut destrossats els albigesos el segle XIII. Entre les causes del seu final es troba la invasió i la dominació turca. Serà condemnat per l’Església en els Sínodes de Constantinoble celebrats els anys 1.140, 1.316 i 1.325.

Segons Eutimi Zygabeno, el nom deriva dels termes búlgars ‘bog’: Déu (actualment, és molt comú en els Balcans el nom de Bogdan, regal de Déu) i ‘milovi’: ajuda, pietat, i tendria raó de ser en el costum dels bogomils de repetir la consigna: “Déu tinga pietat de

3.- König, F., Diccionario de las religiones, Herder, Barcelona, 1964, pàg. 198

4.- Jedin, H., Manual de historia de la iglesia, ed. Herder, Barcelona 1973. Vol. IV, pàg. 232

5.- Eliade, M., Dictionar al religilor, pàg. 122

nosaltres”. En l’actualitat, sabem que ve de ‘bog’: Déu, i ‘mile’: amic; i que és la traducció literal del grec: ‘teofil’.

En la base del bogomilisme es troba l’ancestral oposició entre esperit i matèria, és a dir, l’eterna pregunta: Si Déu és bo, d’on procedix el mal? El bogomilisme es basa en el fet que Déu va crear set cels, els quatre elements, Satanàs i els àngels. També va crear el món material i l’home. En els orígens, els bogomils defensaren un dualisme absolut que admetia l’absoluta igualtat dels dos principis, ambdós eterns. “Combinaven un dualisme maniqueu, un cristianisme evangèlic antijeràrquic i antisacramental, i una actitud de rebel·lia contra l’autoritat de l’Església i de l’estat”.⁶ Posteriorment s’atenuà i va mantindre que el bé era etern i el mal era un esperit creat bo que s’havia allunyat del camí vertader. Es va passar a un dualisme més mitigat. Encara que Eliade opina que, en realitat, no són pròpiament dualistes ja que no consideren Satan com el creador sinó com l’organitzador, l’arquitecte del món. Al segle XI es va escindir en dues branques, la búlgara i la de Dragovitsa.

Normalment, els líders duien dos noms, el segon era el d’un apòstol o personatge evangèlic, generalment Sant Pau. La seua disciplina es basava en apòcrifs. Cal tindre en compte el vertader arrelament dels apòcrifs entre el poble. “Els apòcrifs gaudiren d’una acollida molt major entre el poble pla que la literatura eclesiàstica oficial”.⁷

El bogomilisme afirma que Satanàs és el propietari del cos humà, mentre que Déu només ho és de l’ànima. En l’home es produïx l’encontre de dues forces contràries en etern conflicte i únicament si s’aconsegueix escapar d’eixa presó corporal es pot alliberar l’ànima. Recorda bastant plantejaments tan coneguts com els de Plató i el mite de la caverna. El cos és una cosa purament material i per tant, negatiu. La redempció es basa en el fet d’alliberar l’ànima. Com els agnòstics, creien que la matèria era creació d’un demiürg, cosa que explica la seua manca de plenitud i perfecció, atribucions pròpies de la divinitat. Hi ha una lluita entre la matèria –que tendix al pecat– i les potencialitats divines, plasmades en l’ànima.

6.- Knowles, M.D., Nueva historia de la iglesia Ed. Cristiandad. Madrid, 1977, Vol. II, pàg. 313

7.- Georg Maier, F., Los cátaros , pàg. 145

La seua doctrina es fonamentà sobre un clar dualisme: la contradicció irremeiable entre l'ànima de l'home i la maldat del món. Déu Pare és vist com una substància espiritual amb forma humana que va servir de prototip a l'home. El Déu Pare va tindre dos fills: Satanael i Jesús. El fill major, Satanael, va ser nomenat governador del regne celestial i dotat de la virtut creadora. Es va rebelar contra son Pare i va crear el món terrestre, visible, material; d'això, ve la proscripció del culte a les imatges. Va crear Adam d'un poc de fang, però no podia donar-li ànima. Satanael va demanar ànima per a l'home i Déu li va enviar una centella de vida a condició que eixa criatura pertanyera a ambdós.

Satanael va engendrar Caín com resultat de la seua unió amb Eva amb qui també va tindre una filla a la qual va anomenar Calomera. Després d'aquella seducció, Satanael va perdre la bellesa i el poder de crear, però Déu li va deixar el govern de la terra esperant que les ànimes resistirien la influència del mal. No va ser així i Déu va fer sorgir l'any 5.500 el seu fill Jesús. Satanael va perdre el seu atribut diví i va quedar com Satan. En això pot assentar-se el culte al diable: "*parce que Satan et ses démons peuvent encore nuire, el faut les honorer afin d'échapper à leur colère*": "perquè Satan i els seu dimonis poden causar encara perdudicis, cal honrar-lo a fi d'escapar de la seua còlera".⁸

Els bogomils no acceptaven l'Església per considerar-la obra de Satanàs. Les seues ensenyances condemnen la jerarquia eclesiàstica i els sacraments, la veneració dels sants, de la creu, de les icones, etc. Els llibres de l'Antic Testament, excepte salms i profecies, són obra de Satan i cal que siguen destruïts. En l'Evangeli de Sant Joan és on es veu la revelació del vertader Déu. Criticaren durament la riquesa del clergat i l'ostentació de l'Església així com la guerra. Entre els documents bàsics es troba el *Llibre de Sant Joan* o *Llibre secret*, on es plasma una conversa entre Crist i l'apòstol Joan i el *Mar de Tiberiades*.

Existixen similituds clares, si no un tronc comú, entre el bogomilisme i el catarisme, assentats sobre una visió hiperespiritualista de provenença grega i oriental. Entre les més importants cal destacar les següents:

8.- Vacant, Maugenot, Dictionaire de Théologie catholique. París 1932, pàg. 929.

- El rebuig al bateig i a la resta de sacraments, en especial el matrimoni. Neguen la presència real de la divinitat en l'Eucaristia
- El menyspreu a la creu, les santes imatges i els edificis de culte. Per als bogomils el Parenostre és l'única oració permesa. La passió i la creu només tenen sentit simbòlic, l'important són les ensenyances de Crist. No hi ha resurrecció de la carn i els condemnats tornaran al Pare quan siguin purificats: ens trobem amb la doctrina de la transmigració de les ànimes.

També existixen diferències marcades entre ambdues tendències. Malgrat compartir una visió dualista, els bogomils consideren Satanael com el creador del Gènesi i de l'Antic Testament, llibre que consideren diabòlic, en tant que els càtars l'admeten com a canònic. A diferència dels càtars, creien just recórrer a la mentida per escapar de les persecucions, això ho justificaven basant-se en les paraules que atribuïen a Crist: "Salveu-vos per l'astúcia".

La influència oriental

Tal volta el fet de tindre el bressol a la part est d'Europa, explica les pinzellades d'orientalisme en mantindre un contacte més estret amb les ensenyances maniquees, paulicianes i gnòstiques, entre altres. No cal oblidar que en aquella regió es produïx el primer Cisma dels cristians ortodoxos –protagonitzat per Foci el segle IX– i el segon Cisma, el definitiu, obra de Miquel Cerulari el segle XI el qual dóna pas a l'Església Ortodoxa, la mateixa que hui és majoritària en països com Romania, Bulgària, Sèrbia, Rússia o Grècia. La "qüestió búlgara" va resultar clau en la gènesi d'aquell Cisma. Tampoc cal passar per alt la influència en una altre corrent místic d'importància, nascut en la regió balcànica i que s'assentarà amb força en els monestirs del mont Athos: l' hesicasme.

Els bogomils senten vertadera aversió per la matèria, cosa que els du a esperar la mort amb goig. El plantejament es trobava molt assentat en la zona dels margens occidentals de la Mar Negra i Tràcia. Herodot i Ovidi oferixen rics testimonis sobre la visió que els dacis tenien de la mort. Es resumix que el quebrantament més greu del cos,

la mort, era considerada com un alliberament de l'ànima. El cos es considerava una cosa inútil, un niu de pecat, d'ací la creença que el foc tenia un efecte purificador. Pensaven que més enllà de la mort començava una vida eterna; la mort només era una levitació de l'ànima en el cel, una tornada del pelegrí al cosmos primigeni.

Louis Gernet i André Boulanger fan un aclariment que em sembla digne de menció a l'hora de parlar de l'oposició entre l'ànima i el món, entre allò espiritual i allò material: "L'anhel de les purificacions, el crit d'una vida nova, el sentiment fonamental de l'oposició entre l'ànima i el món sensible, tot està naturalment relacionat amb el pesimismo que serà essencial en l'ensenyança òrfica".⁹

- La condemna al menjar d'origen animal. L'alimentació vegetariana es preconitzada i practicada per ambdues doctrines.

Aquella volta del viatger al cosmos, a través de la mort, aquell *gran córrer* del qual escriu el poeta i filòsof romanés Lucian Blaga (l'obra del qual s'ha qualificat de bogomílica) encara perviu en la concepció balcànica de l'existència. Moltes obres d'escriptors búlgars i romanesos afirmen que l'ànima torna al Gran Cosmos al qual pertany per la seua essència mateixa. La mort és una restitució i la immortalitat una mena de fusió. La mort no s'espera amb la impaciència i la tensió occidentals sinó amb tranquil·litat en silenci, de manera pacient, sens agitació. Encara hui, alguns camperols esperen la mort de manera senzilla, vestits com si anaren a mamprendre un viatge llarg en contacte amb la terra, en mitat del silenci de la natura.

Abans del bogomilisme ja existien corrents gnòstics als Balcans. Al segle IV es detecten en Split, molt abans de l'arribada dels eslaus. Es lògic preguntar-se si la influència dualista es deu a un contacte anterior dels eslaus amb els perses.

Tant el bogomilisme com el catarisme han sigut sovint associats a altres corrents. Obolensky¹⁰ i Angelov defenen que és una síntesi de paulicianisme, mesalianisme i maniqueisme, heretgies que afonen les arrels en religions orientals tan antigues com el zoroastrisme. Déu ha

9.- Gernet, L. y Boulanger, A., *El genio griego en la religión*. Ed. Hispano Americana, Mèxic, 1960, pàg. 99.

10.- Obolensky, *The Bogomils*.

establert des de l'origen el principi bo i el roín, abandonant el temps present a cura de l'àngel de les tenebres, mentre el futur queda reservat per a l'àngel de la veritat, la qual cosa era ja una idea familiar en els esenis, de clara influència iraniana.

Cal recordar que els paulicians varen ser traslladats per l'emperador Joan Zimisces, al voltant de l'any 970, des d'Àsia Menor a terres de l'actual Bulgària, justament a la regió de Filipòpolis. Segons Pere de Sicília, la secta és originària de l'alt Eufartes i data del segle VII. Eren defensors d'un rigorós dualisme, igual com els maniqueus. Reprangueren les antigues creences adopcionistes que negaven la naturalesa divina de Crist, rebutjaven els sacraments i el culte a la creu, a la Mare de Déu... Recolzats pels musulmans, varen lluitar contra els bizantins per estar a favor del culte a les imatges i les relíquies. Varen tindre molts partidaris a Bulgària, cosa que va obligar a prendre mesures en contra. L'any 872, Cristòfor, cunyat de l'emperador, va conduir l'exèrcit bizantí contra els paulicians i els va conquerir el baluart: Tefrícia. Practicaven una oració constant, de dia resaven amb el rostre girat cap al sol, i, de nit, cap a la lluna.

Pel que fa als mesalins o euquitians, també condemnen el culte eclesiàstic i accepten l'oració contínua i l'ascetisme. Es tracta d'una secta sorgida a Mesopotàmia. El vocable "mesali" és una veu síria que significa "orant", "oració". Orar era la cosa més important, en detriment del bateig i altres sacraments. "Varen donar naixement a la secta dels satànics, anomenada així pel culte que retia a Satan per tindre'l al seu favor"¹¹

Els mesalins rebutjaven la llei i els profetes, només acceptaven el Nou Testament. Pretenien que arribarien a veure a Déu amb els propis ulls perquè era accessible als sentits. Pensaven que Jesucrist no havia sigut concebut per l'Esperit Sant, el seu cos va ser omplit de dimonis –com el de tots els éssers humans– i només després d'eliminar-los va ser revestit de divinitat. El paper de l'oració és expulsar el dimoni: "L'home que resa expulsa el dimoni per les mucositats de les fosses nassals o per la saliva de la boca"¹² El dimoni fuig en forma de

11.- Vacant, Maugenot, op. cit. pàg. 1.457.

12.- Vacant, Maggenot, op. cit. pàg. 1.462.

fum o de serp. A través de l'oració s'arriba a un estat d'impassibilitat i d'unió amb l'Esperit Sant, s'entra en l'esfera divina.

En opinió de Christine Thouzellier¹³ existixen algunes diferències entre els càtars i els mesalins, a pesar de les afinitats. Com ara, l'etapa decisiva en la vida d'un mesalí és l'expulsió del dimoni del seu interior, cosa que no pretén un càtar. El mesalí, quan ateny la impassibilitat no pot pecar, el càtar no adquirix eixa impassibilitat, roman susceptible al sofriment i al pecat.

Curiosament, en l'actualitat, existixen doctrines en l'Orient Mitjà derivades d'eixe dualisme les quals propugnen l'adoració del diable, entre elles es troben els "Jezidi". Les seues ensenyances es basen en la idea que Déu és tot bondat i el diable és la personificació del mal, amb qui han de tindre una bona relació és amb el darrer perquè només ell pot ser font d'infortunis i desgràcies. En punts de l'actual Iraq se'ls coneix com "adoloradors del diable".

En relació amb l'aportació oriental, l'erudit romanés N. Cartoian¹⁴, atribuïx al bogomil un mite cosmogònic que resumeix en la seua variant moldava:

Abans de la creació del món, hi havia una immensitat d'aigua sobre la que passejaven Déu i Satanàs. Quan Déu es va decidir a crear la terra, envià Satanàs al fons de la mar perquè prenguera un poc de llavor de terra en el seu nom i la duguera a la superfície. Dues voltes se submergí Satanàs, però, en lloc d'agafar la terra en nom de Déu, la va prendre en el seu propi. Quan va tornar a la superfície, tota la llavor de la terra se li escapà entre el dits. La tercera volta, es va submergir i va agafar terra en el seu nom i en el de Déu. En emergir, li quedà molt poca terra en les unghes, precisament la que havia pres en nom de Déu, la resta va ser llavada per l'aigua. Amb aquella terra, Déu va fer una massa sobre la qual es va assentar a descansar. Creient que Déu dormia, Satanàs va voler llançar-lo a l'aigua i ofegar-lo per tal de fer-se propietari de la terra, però, a mesura que l'espentava, la terra creixia i s'estenia davall de Déu.

13.- Thouzellier, Ch., *Rituel Cathare*, Ed. du Cerf, Paris 1977, pàg. 120.

14.- Cartoian, N., *Cartile populare romaneasca* vol. I Bucaresti 1.929, pàg. 37-38.

Cal subratllar que la creació per antagonisme, d'origen iranià i el motiu de les aigües primordials, sembla que provenen de l'Índia. El cansament de Déu, que es gita, unit al dualisme, donen un caràcter diferent al mite, no té res en comú amb el Déu creador, propi del judeo-cristianisme. Es un Déu que s'allunya d'allò creat, cansat.

Per a Cartojan el mite hauria sigut pres pels heretges d'algun lloc d'Iran en els primers segles del cristianisme: gnòstics, maniqueus, que li haurien donat una forma cristiana i transmés als bogomils. Per a Eliade el caràcter bogomílic del mite és molt dubtós.

Encara que l'arribada de l'islam, a través de les invasions turques, va jugar un paper crucial en obligar a la conversió o a l'expulsió dels cristians, la desaparició del bogomilisme continua sent un misteri no menys insondable que el de la seua gènesi i el de la seua existència, un períple de mig mil.lenni en un món creat pel diable.